

Áldozatok és igazságszolgáltatás*

BARABÁS A. Tünde

Az Áldozatok és igazságszolgáltatás című könyv az áldozattá válással, illetve az ahhoz kapcsolódó egyes kérdésekkel foglalkozik – mint a latencia, a félelem, a média hatása az állampolgárok biztonságérzetére, a sértettek igazságszolgáltatásban elfoglalt helye, szerepe és lehetőségei, valamint a resztoratív igazságszolgáltatás. A kilenc fejezetben az elmélet mellett számos kriminológiai és viktimológiai kutatás eredményeiről olvashatunk, amelyeknek jelentős része a szerző részvételével zajlott az Országos Kriminológiai Intézetben.

Amikor bűncselekmény történik, beindul az igazságszolgáltatás gépezete. A figyelem az elkövetőre irányul, akit a rendőrség igyekszik „kézre keríteni”, felderítik az ügyet és körülményeit, és optimális esetben a büntetőeljárás végén ítélet is születik. Ha a bűncselekményt egy váratlanul és előre kiszámíthatatlanul bekövetkező betegséghez hasonlítjuk, azt láthatjuk, hogy sikeres ügymenet esetén felderítik a baj okozóját, a beteget megműtik, a baj forrását eltávolítják. Azután az orvos és a műtős leveszi a kesztyűjét, és ellátatlanul, nyitott sebbel ott hagyják a beteget a műtőasztalon. A klasszikus mondás szerint a műtét sikerült, a beteg meghalt...

Valójában egy büntetőeljárás során, ha nem ilyen szélsőségesen is, de a sértett kezelése hasonlóan történik. Az eljárás ugyanis nem az ő érdekében folyik, és az igazság feltárása rajta vajmi keveset segít, kártalanítást nem kap, az elkövető megbüntetése legfeljebb megnyugtatta, de a helyzetét nem javítja. Saját ügyében utoljára a feljelentés megtételének mérlegelésekor dönt. Azután lehet, hogy azt is megbánja.

E könyv elkészítését az inspirálta, hogy úgy tűnik, a XXI. században a jogalkotó és a jogalkalmazó, a bűnmegelőzés és a bűnüldözés szerveinek figyelme – az elkövetőkre irányuló lehetőség kimerülésével, jobb híján – a bűncselekmény közvetlen érintettje, az áldozat irányába mozdul el, elismerve a sértettek számos jogát, és ismét erősítve pozíciójukat.

* Az Országos Kriminológiai Intézet által kiadott könyv (2014) előszava.

A viktimológia tudományának kialakulása és önállóvá válása

Az elkövetők megváltoztatásához és visszatartásához fűződő remények halványulása, a büntetőeljárás gyorsítása és egyszerűsítése iránti igény, valamint a menedzser-szemlélet megjelenése a tudomány és a jogalkalmazás területén egyértelműen a sértett szerepének „újralfedezéséhez” vezetett. Ezzel együtt erősödtek azok a tendenciák, amelyek a sértetté válás folyamatát, okait és más ehhez kapcsolódó lényeges kérdéseket – mint a latenciát, a másodlagos és harmadlagos viktimizációt, az áldozattá válást követő biztonságérzet alakulását, valamint a kompenzációt – helyezték a kutatások középpontjába.

Az áldozatok méltányos kezelésének és kompenzációjának kérdése mind nagyobb hangsúlyt kap a nemzetközi dokumentumokban és ennek következtében az egyes nemzeti igazságszolgáltatási rendszerekben. Az állami áldozatsegítés alapját a múlt század elméletei teremtették meg. Csak néhányat említve: például az *objektív felelősség teóriája* az állam és az állampolgár között szerződés kötését feltételezi. Ennek alapján az állampolgár önmagát korlátozza, valamint adókat fizet és kötelezettségeket vállal annak fejében, hogy az állam garantálja a jogai érvényesülését, a közbiztonságot, az élete nyugodt menetét. Ha mégis bűncselekményt követnek el ellene, az állam nem tett eleget a vállalt kötelezettségének. Ez alapozza meg az áldozattá váló polgár kártérítési jogosultságát. Az *egyenlő védelem teóriája* szerint az egyes emberek bűnügyileg eltérő fertőzöttségű területeken élnek, vagyis áldozattá válási esélyük is igen eltérően alakul. Az azonos védelem lehetőségének hiányában az államnak az áldozatok kompenzálásával kell törekednie az egyenlőség szavatolására. A *társadalmi kötelezettség elmélete* szerint az áldozat korábbi szerepének elvesztéséért az állam a felelős, mivel a mindinkább kiürülő kincstárába kívánta gyűjteni azokat a pénzbüntetéseket, amelyeket korábban a sértett kapott meg az elkövetőtől. Ez az elmélet ugyan nem teszi szükségessé annak kimondását, hogy az áldozatoknak törvényes igényük van a kártalanításra, de az állam feladataként jelöli meg a nehéz helyzetbe került sértettek támogatását. Az *állami áldozatsegítés* eszméje tehát azon a gondolaton alapszik, hogy az államnak azért kötelessége a segítség, mivel nem képes megvédeni polgárait az áldozattá válástól, és így az áldozatok a társadalom különös gondoskodását igénylik.

Jelen könyv elsősorban az áldozattá válással, illetve az ahhoz kapcsolódó egyes kérdésekkel foglalkozik – mint a latencia, a félelem, a médiahatás, a sértettek igazságszolgáltatásban elfoglalt helye, szerepe és lehetőségei. A kilenc fejezetben az elmélet mellett számos kriminológiai és viktimológiai kutatás eredményeiről olvashatunk, amelyek jelentős része a szerző részvételével zajlott az Országos Kriminológiai Intézetben. A *viktimológia alapjai* című fejezet foglalkozik az áldozattan tudománnyá válásának kialakulásával, az odavezető okokkal, a tudomány történetével, tárgyával, módszereivel, egyes áldozati tipológiákkal, és az áldozattá válás különböző szintjeivel is.

Az áldozatok a büntetőeljárásban

A második fejezet, amely *Áldozatok a büntetőeljárásban – számok és szabályok* címet viseli, a hazai büntetőeljárások statisztikai adatait elemezve megmutatja, hogy miközben a sértettek száma évek óta lassan, de folyamatosan emelkedik, a felderített ügyek elkövetői egyre kevesebben vannak. Ez valószínűleg hozzájárul a sértettek elégedetlenségéhez, és egyben erősíti mind a közvetlen érintettek, mind pedig a tágabb környezet félelmét a bűnözéstől. Ebben a fejezetben olvashatunk az áldozatvédelmi rendszer felépítéséről is. Végül szó esik az áldozatok büntetőeljárásban elfoglalt helyzetéről, annak sajátosságairól. A sértett eljárási pozíciójának változásai, bár a jogrendszerek igen különbözők, a kontinentális és az angolszász igazságszolgáltatás rendszerében hasonlóan alakultak az évszázadok folyamán. A sértettek korábbi aktív szerepének hanyatlásával a XIX. századtól a nemzetközi egyezmények, az alkotmányok és más nemzeti jogforrások is elsősorban a terhelt személyére koncentráltak, őt kívánták védeni az igazságszolgáltatás önkényétől, háttérbe szorítva a sértettek jogait és érdekeit, amelyek erősítésére csak az 1960-as évek végétől helyeződött ismét hangsúly. Látható tehát, hogy a sértettek szerepének változása nem vezethető vissza valamilyen eljárási rendszerbeli sajátosságra, annak sokkal inkább társadalmi, történeti és szociológiai okai vannak.

A latencia kérdése

A harmadik fejezetből kiderül, hogy – ellentétben a hivatalos statisztikák által tükrözött képpel – a valóságban az állampolgárok jóval nagyobb számban válnak bűncselekmények áldozatává, mint ahányszor ezt a statisztikák mutatják. A háttérben azok a bűncselekmények állnak, amelyeket valamilyen okból nem jelentenek, így azok a rendőrség adataiban nem jelentkeznek. A nemzetközi kriminálviktimológiai elképzelések egységesek abban, hogy nagy fokú a latencia a bűncselekmények esetében, eltérés csak a rejtettség mértékének meghatározásában mutatkozik. Így vannak, akik szerint a statisztikákban megjelenő bűnözés csak a jéghegy csúcsa, és a nagyobb rész, feljelentés hiányában, „sötétben marad”, míg mások ennél kisebbre, három-négyszeresére becsülik ezt az arányt. Az angolszász országokban alkalmazott, meghatározott időszakonként zajló úgynevezett áldozatvizsgálatok, illetve hazánkban az ehhez hasonló kutatások egyik célja az áldozattá válás alakulásának felmérése és a hivatalos statisztikákkal való egybevetése. A fejezet ezeknek a kutatásoknak az eredményeit is ismerteti.

Bűnözéstől való félelem – biztonságérzet a lakosság körében

A negyedik fejezetben e témáról esik szó. Magyarországon, a nemzetközi tendenciákhoz hasonlóan, jelentős mértékű a bűnözéstől való félelem, és a lakosságnak a hivatalos statisztikák tükrözte képtől meglehetősen eltérő az elképzelése a bűnözés volumenét és jellegét, a saját áldozattá válása esélyeit illetően. Az állampolgárok félelemérzetét számos körülmény befolyásolja, ezek között van például a korábbi áldozattá válás, valamint a latenciában maradt, ám mindenki által ismert bűnözés jelensége is.

A magyar állampolgárok sem attól félnek elsősorban, ami valóban nagyobb eséllyel következhet be az életükben (például zseblopás vagy más kisebb súlyú bűncselekmény elszívása), és nem is azok félnek a leginkább, akikkel ez valóban megtörténhet (40 és 45 év közötti férfiak), hanem a nők és az idősebbek – legalábbis a statisztikák szerint. A lakosság jellemzően a tényleges veszélyeztettségénél jobban tart az erőszakos bűncselekmények bekövetkeztétől. Ezt számos körülmény befolyásolhatja. Szerepet játszhat benne az erőszakos cselekmények számának lassú, de folyamatos emelkedése vagy a média által nap mint nap sugárzott erőszak is.

Tömegkommunikáció és a bűnözéstől való félelem

Az *ötödik fejezet* éppen ezért e jelenség alakulásának összefüggéseit vizsgálja. A televíziózás kezdete óta foglalkoztatja a kutatókat a média által sugárzott erőszak és a növekvő bűnözés, illetve a bűnözéstől való félelem kapcsolata. A megszámlálhatatlan mennyiségű kutatás egyike sem tudott azonban egyértelmű ok-okozati viszonyt kimutatni a média, a lakosság erőszakos viselkedése, valamint a félelem között. Noha a kutatások zöme a „mindenható médiával” szemben mára már messze komplexebb modellben írja le a szimbolikus kommunikáció és az emberi válaszviselkedés közötti kapcsolatot, a közfelfogás még ma is hajlik a média erejét ilyen közvetlen, egyirányú összefüggésben látni. A fejezet bemutatja a kérdéskörbe tartozó egyes elméleteket, és kiemelten foglalkozik a média és az igazságszolgáltatás meglehetősen ambivalens kapcsolatával.

Diverzió, azaz az elterelés

A *hatodik fejezet* ennek fogalmát, lehetőségeit és jövőjét mutatja be, a könyv tengelyeként feltárja azokat az eljárási technikákat, amelyek bár nem feltétlenül a sértetti érdekek képviselője oldaláról indulnak ki, de a büntetőeljárás gyorsításával és egyszerűsítésével, és akár a sértetti szempontok behozatalával mégis az áldozatokkal való bánásmód javulását eredményezik a büntetőeljárásban, vagy éppenséggel azon kívül. A fejezet szól a hazai büntetőpolitika irányairól, és rávilágít arra, hogy a súlyosabb bűncselekmények szigorúbb büntetésének gondolata és az elterelés, valamint a sértetti kompenzáció különféle módozatai a kettős nyomvonalú büntető felelősségre vonási rendszerünkben békésen megférnek egymás mellett.

A resztoratív igazságszolgáltatás – és a mediáció

A *hetedik fejezet* foglalkozik ezzel. A resztoratív szemlélet a bűnözésre adott válasz új útjaként, a hagyományos büntetőeljárás alternatívájaként jelent meg Amerikában, majd Európában, először az angolszász jogterületeken, és hamarosan látványos eredményeket mutatott. A resztoratív igazságszolgáltatás alap gondolata az elkövető, az áldozat és a közösség közötti kiegyezésre/megbékélésre való törekvés és a reintegráció elősegítése.

se. Ez nem csak az elkövető érdeke. Az áldozattá válással kapcsolatos kutatások szerint a bűncselekmény elszენvedése után, a kezeletlen trauma hatására a sértett könnyen kerülhet olyan állapotba, hogy nem képes a korábbi életvitelét folytatni, bezárkózik, szorong, a kapcsolatai megszakadnak, és az életminősége fokozatosan romlik. Így sok esetben éppen az ő érdeke, hogy találkozhasson az elkövetővel, választ találjon a kérdéseire, és jóvátételt kapjon az elszენvedett sérelmeiért. A fejezet bemutatja a helyreállító szemlélet kialakulásának elméleti és tudománytörténeti hátterét, nemzetközi gyakorlatát, és foglalkozik a speciális, hazánkban nem alkalmazott resztoratív módszerekkel.

A *nyolcadik fejezet* a resztoratív igazságszolgáltatás hazai megvalósítási formáját, a *mediációt* mutatja be. 2007. január 1. óta alkalmazható a közvetítői eljárás, vagy más néven a mediáció a büntetőügyekben. A korábban sokak által vitatott helyreállító eszköz lehetőségének megteremtése a büntetőeljárásban a kétségek ellenére már a kezdetekkor jó eredményeket mutatott. Az elmúlt évek alatt sikeres utat járt be a mediáció a magyar igazságszolgáltatás történetében. A korábbi ellenérzések dacára a közvetítői eljárás mint helyreállító módszer jól működik hazánkban, és évente már több mint négyezer esetben zárul sikerrel. A fejezet részletesen bemutatja a szabályozás lépcsőit, a jelenlegi hazai gyakorlatot, az alkalmazás egyes nehézségeit, a területi egyenlőtlenségeket, a gyakorlati szakemberek által felvetett hiányosságokat. Mindezek mellett rámutat arra, hogy milyen eredményes a helyreállító módszer alkalmazása, mennyire elégedettek a közvetlen érintettek, azaz a sértettek és az elkövetők, és szól a változtatás/további fejlesztés lehetséges irányairól is.

A helyreállító módszerek büntetés-végrehajtásbeli alkalmazásának lehetőségei

Végül a *kilencedik fejezet*: ez a kutatási terület meglehetősen új, nemcsak itthon, de külföldön is. Bár az igazságszolgáltatás záróaktusában, a büntetés-végrehajtásban látzólag már semmi keresnivalója sincs a sértettnek, valójában méltánytalanul esik el az a személy a jóvátétel/megbékélés lehetőségétől, aki ezt a későbbiekben esetleg igényelné, a bebörtönzött elkövetők számára pedig később nem nyílik esély szembesülni a tettük által előidézett fájdalommal/sérellemmel, és arra sem, hogy legalább utólag kifejezésre juttathassák a megbánásukat. Az elkövető találkozása a sértettel jelentős szerepet játszhat abban, hogy felmérhesse a tette következményeit és a károkat, amelyeket a valóságban okozott, a sértettnek pedig segíthet a történetek feldolgozásában és a megbékélésben. Miközben a legtöbb resztoratív program Európa más országaiban is a börtönökön kívül folyik, az utóbbi években több kísérlet vizsgálta, hogyan lehetne a helyreállító igazságszolgáltatást a börtönök falain belül megvalósítani, illetve hogy lehetséges-e olyan börtönrezsím kialakítása, amely teljes mértékben resztoratív elveken és értékeken alapul. A fejezet a börtönmediáció nemzetközi gyakorlatát vizsgálva járja körül a módszer előnyeit, hátrányait, az érintettek mellett az intézmények és a társadalom szerepét is értékelve.

A könyv fejezeteit végigfutva látható tehát, hogy azok alapvetően a sértett helyzetét, szerepét és lehetőségeit járják körbe. A szerző – miközben részben a legjelentősebb hazai és külföldi szakértők által kiválóan és alaposan feldolgozott egyes kutatási területeket igyekszik újszerű megközelítésben, sértetti perspektívából bemutatni, hozzátéve a saját maga és a kollégái által az Országos Kriminológiai Intézetben szerzett kapcsolódó tapasztalatokat – a saját szakterületéhez tartozó, sőt esetenként kizárólag általa kutató új területeket is bemutat. Mindez remélhetőleg hozzájárul az áldozat szerepének átértékeléséhez, hogy a beteget ne csak megműtsék, de gondozzák és rehabilitálják is, és ahhoz is, hogy a XXI. századot utódaink majd a „sértett aranykora” néven emlegethessék.

SUMMARY

Victims and Criminal Justice

BARABÁS A. Tünde

The book entitled Victims and Criminal Justice is concerned with the process of becoming a victim and its associated issues, such as latency, fear, the effects of the media and the media's impact on the citizens' feeling of security; the victims' role and opportunities in the justice system and the question restorative justice. In the nine chapters, in addition to theory, we can read about the results of numerous criminology and victimology studies, a significant proportion of which had been conducted with the participation of the author at the National Institute of Criminology.